

РОЛЬ ШЕСТИ- І СЕМИВАЛЕНТНИХ ІТЕРАТИВНИХ ПРЕДИКАТИВ У ПОБУДОВІ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Микола ВЕРЕЗУБЕНКО (Кіровоград, Україна)

В статті розглянуто питання валентного потенціалу ітеративних предикатних синтаксем у німецькій та українській мовах; виокремлено групи шести- та семивалентних предикатів із семантикою множинного вияву дії; змодельовано синтаксичні конструкції за їхнім якісним та кількісним наповненням.

Ключові слова: ітеративність, предикатна синтаксема, валентність, структура речення.

The problem of valency potential of iterative syntaxemes in German and Ukrainian is handled in the article, the groups of six- or seven-valency predicates with iterative semantics are singled out, syntactic structures based on their qualitative and quantitative components are modeled.

Key words: iterativity, predicative syntaxemes, valency, sentence structure.

В сучасних граматичних студіях, присвячених питанням аспектуальності, особливого значення набуває проблематика кількісного та якісного наповнення валентної рамки. Окремо варто наголосити на зіставному аналізі неблизькоспоріднених мов, таких як німецька та українська.

Вивчення структурного складу речення тієї чи тієї мови не є новим у мовознавчій літературі. Над розв'язанням цього завдання працюють як вітчизняні, так зарубіжні науковці: Б. О. Абрамов, В. Г. Адмоні, Й. Ф. Андерш, Ю. Д. Апресян, В. А. Белошапкова, Й. Буша, З. Вендлер, І. Р. Вихованець, Г. Гельбіг, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, Л. Теньєр, Г. Шумахер, та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14].

Зіставний аналіз валентних потенцій двох неблизькоспоріднених мов, з одного боку, є дуже цікавим, а з іншого – складним. Якщо говорити про німецьку й українську мови, то різниця їхніх морфологічних потенцій очевидна: перша має чотири відмінки, а друга – сім. Проте, на нашу думку, це не лише не зменшує виражальних морфологічних потенцій німецької мови, а навпаки, сприяє формуванню більшої кількості компонентів, за допомогою яких наявні відмінкові форми передають будь-яку семантику. Це гіпотетичне припущення спробуємо довести на прикладі шести- і семивалентних дієслів у функції ІІІ української мови. У сучасних граматичних студіях та лексикографічних джерелах німецької мови не виділяють шести- та семивалентні дієслова, які у реченні можуть виступати ІІІ. Але, на наше переконання, це не зовсім так, адже ці лексеми прогнозують суб'єкт, об'єкт, локатив вихідного, проміжного та кінцевого пункту, адресата й інструмент, що дозволяє говорити про наявність таких дієслів у складі обох досліджуваних мов.

Так, в українській мові до шестивалентних зараховують вербативи зі значенням перенесення об'єкта: *вносити, виносити, відносити, доносити, заносити, зносити, наносити, надносити, приносити, переносити, підносити, проносити, розносити* тощо. Враховуючи семантику ІІІ, лівобічні субстанційні синтаксеми шестивалентних дієслів передають значення діяча. Семантико-синтаксична функція особи, яка виконує дію, виражається назвами істот (переважно людей). Основним морфологічним варіантом лівобічних субстанційних синтаксем при шести-, семивалентних дієсловах виступає називний відмінок. Об'єктна синтаксема виражається переважно предметними назвами. Семантична структура шестивалентних дієслів вимагає, щоб об'єктна синтаксема стояла у формі знахідного або родового відмінка, напр.: *Абат щоразу приносить із собою книги* (П. Загребельний, с. 226). Адресатна синтаксема позначається іменником, який вказує на того, кому призначений певний предмет і виражена давальним відмінком, напр.: *Приносила йому цілюще степове зілля, здатне рятувати від найгірших римських хвороб та від старості* (О. Гончар, с. 26). Правобічна валентність шестимісних ІІІ представлена також локативною синтаксемою на позначення початку, кінця та шляху руху, яка на морфологічному рівні реалізується конструкціями *від, з, з-за, до + Р. в.*, та *в, через, на + З. в.* Присутність темпоральних поширювачів для ІІІ цієї ЛСГ не є облігаторною, тому що уже сама форма предиката НДВ вказує на множинний вияв ситуації. Проте їхнє використання цілком можливе, хоча й носить факультативний характер у контексті ітеративізації.

У німецькій мові шестивалентними можна вважати такі вербативи: (*hinaustragen, heraustragen, forttragen*) – виносити: *Робітники все виносять цеглу для покупців зі складу коридором на вулицю* – утворене за схемою: $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Ad_{N2pr} + Loc_{N2Pr} + Loc_{N5} + Loc_{N4Pr}$ ‘*Die Arbeiter tragen Ziegel für die Kunden aus dem Lager durch den Gang auf die Strasse heraus*’ – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Ad_{N4pr} + Loc_{N3Pr} + Loc_{N4pr} + Loc_{N4Pr}$; (*hineintragen, hineinbringen, hereintragen, hereinbringen*) – вносити; (*(hin)tragen, wegtragen, fortbringen, (hin)bringen*) – відносити: *У серпні сусіди відносять картоплю у мішках з городу через греблю у позріб* – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Instr_{N3pr} + Loc_{N2Pr} + Loc_{N4pr} + Loc_{N4Pr}$; ‘*Im August tragen die Nachbarn Kartoffeln in den Säcken aus dem Gemüsegarten über den Damm in den Keller hin*’ – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Instr_{N3pr} + Loc_{N3Pr} + Loc_{N4pr} + Loc_{N4Pr}$; (*tragen (bis, bis nach), bringen*) – доносити; (*(herein)bringen*) – заносити; (*hinbringen, hintragen, zusammentragen, hinuntertragen, hinunterbringen, heruntertragen, herunterbringen*) – зносити: *Увечері рибалки зносили рибу у сітях трапом з човна на берег* – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Instr_{N3pr} + Loc_{N5} + Loc_{N2pr} + Loc_{N4Pr}$; ‘*Abends brachten Fischer Fisch im Netz die Treppe unter aus dem Boot ans Ufer herunter*’ – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Instr_{N3pr} + Loc_{N4Pr} + Loc_{N3pr} + Loc_{N4Pr}$; (*heranbringen, zusammenbringen*) – наносити; (*bringen, herbeibringen, holen, überbringen*) – приносити: *Щоранку лелека приносить пташеняткам у дзьобі їжу в гніздо з озера* – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Ad_{N3} + Loc_{N2Pr} + Instr_{N3pr} + Loc_{N4Pr}$ ‘*Morgens holt der Storch den Jungen im Schnabel Essen ins Nest aus dem See*’ – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Instr_{N3pr} + Ad_{N3} + Loc_{N3pr} + Loc_{N4Pr}$; (*verlagern, verlegen, übertragen, hinübertragen*) – переносити. *Після уроків студенти переносять вчителів книги коридором з бібліотеки у кабінет* – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Ad_{N3} + Loc_{N2Pr} + Loc_{N5} + Loc_{N4Pr}$ ‘*Nach dem Unterricht übertragen Studenten für den Lehrer Bücher durch den Gang aus der Bibliothek ins Klassenzimmer*’ – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Ad_{N4} + Loc_{N4Pr} + Loc_{N3pr} + Loc_{N4Pr}$; (*herantragen, heranbringen (zu)*) – підносити; (*tragen (durch)*) – проносити; (*austragen, zustellen*) – розносити. З огляду на семантичні особливості ІІІ перенесення об’єкта, в німецькій мові, як і українській, суб’єктна синтаксема виражена істотою, передусім людиною, репрезентована іменником або його еквівалентом у номінативі. Правобічну позицію займає об’єктна синтаксема, виражена конкретним іменником в акузативі. В правобічній позиції обігаторною є також, як і в українській мові, адресатна синтаксема, представлена іменником чи його еквівалентом на позначення істоти в дативі або прийменниковій конструкції *für, an + Akk.* Семантика перенесення прогнозує також синтаксеми локативного характеру, що вказують на початок, шлях та кінець руху, які у німецькій мові оформлюються прийменниковими конструкціями *auf (Akk.)* ‘на’, *aus (D.)* ‘з, із’, *durch (Akk.)* ‘через’, *entlang (Akk.)* ‘вздовж’, *in (Akk.)* ‘в’, *nach (D.)* ‘до, в’, *über (Akk.)* ‘над, через’, *um (Akk.)* ‘навколо, за’, *von (D.)* ‘від’, *vor (Akk.)* ‘перед’, *zu (D.)* ‘до’ тощо. На відміну від української мови, в німецькій у реченнях з ІІІ обов’язковими є темпоральні поширювачі, які визначають ітеративний характер предиката.

Аналіз виражальних потенцій завершується описом семивалентних дієслів, які А. П. Загнітко зараховує до ієрархічно найвищої ланки дієслівної валентності [7, с. 295]. В українській мові до ІІІ зараховують такі семивалентні дієслова: *ввозити, вивозити, відправляти, доставляти, завозити, звозити, експортувати, імпортувати, навозити, надвозити, назвозити, перевозити, переміщувати, переправляти, повідвозити, повивозити, позавозити, попереозити, привозити, транспортувати* тощо, при яких суб’єктна синтаксема виражена активним виконавцем дії і представлена іменниками-назвами істот. З огляду на семантику ІІІ, дія спрямована на об’єкт, представлений конкретним іменником у знахідному відмінку. ІІІ проєкує також інструмент у правобічній позиції, репрезентований іменником в орудному відмінку. Предикат передбачає також учасника, на користь чи на шкоду якого реалізується дія і оформлюється давальним відмінком або конструкцією *für + P. v.* Значення предиката вказує на переміщення, тому обов’язковими учасниками синтаксичних конструкцій виступають локативні синтаксеми, що реалізують семантику початку, кінця та шляху руху. В українській мові локативна синтаксема вихідного пункту передається конструкцією прийменники *з-поза, від, з-над, з-під, з-поперед, з-поміж, з-проміж, з-межи з-посеред, з-позад* + іменник у Р. в. Шлях руху представлено іменником в орудному відмінку чи утворенням прийменника *через, по, поміж* + іменник у Р. чи З. в.

Кінцева ціль руху презентована конструкцією прийменників *в, на, до, всередину, наперед, назад, у бік, у напрямі, у напрямку+* іменник у Р. чи З. в.: *Я кілька разів відтарабанював його п'яного додому на таксі* (Ю. Андрухович, с. 162); *По дорозі з Москви до Чорного моря вони добру третину століття перевозили на своїх волах книги з Москви до Харківського університету* (О. Довженко, с. 59); *Два роки, ну, може, трохи менше, рік і пів, вони возили старю дорогою людей з чортонільської тюрми* (Ю. Андрухович, с. 185).

У німецькій мові семивалентними ІІІ можна вважати такі лексичні одиниці: (*fahren, führen, bringen, holen, ziehen, schleppen*) – вести; (*bringen, anfahren*) – привести; (*bringen, hinüberfahren, hinüberbringen, übersetzen, befördern, transportieren*) – перевозити: *Щоночі місцеві жителі перевозили підводами зброю для повстанців зі складу через міст у сусідній ліс*, оформлене за схемою – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Instr_{N5} + Obj_{N4} + Ad_{N2pr} + Loc_{N2Pr} + Loc_{N4pr} + Loc_{N2Pr}$ ‘*Nachts brachten die Ortseinwohner mit den Fuhrern die Waffe für die Rebellen aus dem Lager über die Brücke in den benachbarten Wald hinüber*’ – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Instr_{N3pr} + Obj_{N4} + Ad_{N4pr} + Loc_{N3Pr} + Loc_{N4pr} + Loc_{N4Pr}$; (*fortbringen, wegbringen, abtransportieren*) – відвозити; (*hinbringen, bringen, anliefern*) – завозити: *Щочетверга листоноша завозить газети й журнали людям велосипедом забрудненими вулицями з пошти по домівках* – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Ad_{N3} + Instr_{N5} + Loc_{N5} + Loc_{N2Pr} + Loc_{N6Pr}$ ‘*Jeden Donnerstag bringt der Briefträger den Leuten Zeitungen und Zeitschriften mit dem Fahrrad über die dreckigen Strassen von der Post nach Hause*’ – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Obj_{N4} + Ad_{N3} + Instr_{N3} + Loc_{N4Pr} + Loc_{N3pr} + Loc_{N3Pr}$; (*führen, fahren (bis zu), bringen (bis zu)*) – довозити; (*transportieren, befördern, abtransportieren, ausfahren, fördern*) – транспортувати: *Щороку Росія транспортує нафтопроводом споживачам у Європу 100 мільярдів барелів нафти з Сибіру через Україну* – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Instr_{N5} + Ad_{N3} + Loc_{N4Pr} + Obj_{N4} + Loc_{N2Pr} + Loc_{N4pr}$ ‘*Russland befördert jährlich den Konsumenten nach Europa 100 Milliarden Barrel Erdöl aus Sibirien über die Ukraine durch die Pipeline*’ – $S_{N1} + Praed_{iterVf} + Ad_{N3} + Loc_{N3pr} + Obj_{N4} + Loc_{N3Pr} + Loc_{N4Pr} + Instr_{N4pr}$; (*abliefern, liefern, versenden, zuführen, zustellen, antransportieren, anliefern, befördern, beschaffen, einbringen, zufördern*) – доставляти; (*(hin)übersetzen, hinüberfahren, bringen, zustellen*) – переправляти; (*heranschaffen, anfahren*) – навозити. ІІІ, що вказують на перевезення, прогнозують істоту, виражену іменником чи його еквівалентом у номінативі у функції суб'єктної синтаксеми. Правобічну позицію займає об'єктна синтаксема, виражена конкретним іменником у акузативі. Як у німецькій, так і українській мовах, ІІІ цього типу відкривають облігаторну позицію на позначення інструментальної синтаксеми, яка найчастіше реалізується в німецькій мові прийменниковою конструкцією *mit + D*. Семантика цих ІІІ прогнозує також адресатну синтаксеми, репрезентовану безприйменниковим дативом чи конструкцією *für + Akk*. ІІІ перевезення проєктують також локативну синтаксеми, що вказує на початковий, проміжний та кінцевий шлях руху і представлена в синтаксичних конструкціях німецької мови переважно за допомогою прийменників *aus (D.)* ‘з, із’, *durch (Akk.)* ‘через’, *entlang (Akk.)* ‘вздовж’, *in (Akk.)* ‘в’, *nach (D.)* ‘до, в’, *über (Akk.)* ‘над, через’, *um (Akk.)* ‘навколо, за’, *von (D.)* ‘від’, *vor (Akk.)* ‘перед’, *zu (D.)* ‘до’ тощо. Для граматичного ладу німецької мови у контексті ІІІ перевезення характерним є використання ітіравізаторів лексичного та синтаксичного характеру, оскільки сам предикат не вказує на множинний вияв ситуації.

Отже, семантико-синтаксичні властивості шести- і семивалентних ІІІ засвідчують особливості протікання дії у граматичному ладі української мови за допомогою категорії виду: *привозили/ привезли, доставляли/ доставили, переправляли/ переправили*. Лексичні одиниці представлені НДВ вказують на ітеративну ситуацію. Якщо ці самі конструкції перекладати на площину синтаксичних утворень німецької мови, семантика множинної дії досягається виключно використанням лексико-синтаксичних ітеративізаторів. Тому для синтаксичних утворень з ІІІ характерною є присутність уточнювальних компонентів, які, власне, і надають реченню змісту неозначено-кількісного вияву дії.

На ґрунті проведеного аналізу, вважаємо за доцільне наголосити на тому, що розглянуті шести- і семивалентні ІІІ можуть мати місце в обох досліджуваних мовах, оскільки їхній актантний склад не порушує лексичної та граматичної коректності речення. Учасники цих конструкцій заповнюють валентну рамку, доповнюючи його зміст, а не дублюючи чи повторюючи згадану вже думку.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков : [учебник для студ. вузов] / Борис Александрович Абрамов. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 288 с.
2. Адмони В. Г. Теоретическая грамматика немецкого языка: Строй современного немецкого языка / В. Г. Адмони. – М. : Просвещение, 1986. – 336 с.
3. Андерш Й. Ф. Типологія простого речення у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 192 с.
4. Белошапкова В. А. О понятии „формула предложения“ на уровне синтаксиса сложного предложения / В. А. Белошапкова // Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие. – М. : Наука, 1969. – С. 206–216.
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка. АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1983. – 219 с.
6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : “Пульсари”, 2004. – 400 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 1996. – 437 с.
8. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення : складні випадки аналізу / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1989. – 63 с.
9. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер; пер. с франц. И. М. Богуславский. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.
10. Helbig G. Deutsche Grammatik / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig : Enzyklopädie Verlag Leipzig, 1986. – 737 S.
11. Helbig G. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben / G. Helbig, W. Schenkel. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1969. – 311 S.
12. Helbig G. Zu einigen Spezialproblemen der Valenztheorie / G. Helbig // Deutsch als Fremdsprache. – 1971. – № 5. – S. 269–281.
13. Helbig G. Zur Theorie der Satzmodelle / G. Helbig // Biuletyn fonograficzny. – Poznan : Poznańskie towarzystwo przyjacół nauk wydział filologiczno-filozoficzny komisja jezykoznawcza. – Poznan, 1971. – № 1. – S. 51–71.
14. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. – Ithaca : Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Везубенко – кандидат філологічних наук, викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматики.